

לשוננו לעם

עורכים: חיים א' כהן, דוד טלשיר, יוסף עופר

מתוך

כרך מה, תשנ"ד

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

אין אפילו דוגמה אחת, ושבבבלי מצאתי אחת בלבד, ואף היא אינה רשומה בקונקורדנציה של קוסובסקי, מפני שאיננה בדפוסים, אלא בכתב-יד (אחד בלבד!): "כלום נתתה אותה לנו ולא קיבלנוה?" (עבודה זרה ב ע"ב, כ"י פריס 1337; ובדפוסים שלנו: "כלום נתת לנו").

ועוד: הדוגמאות שיש בהן משום הדגשה או אילוץ תחבירי אין ללמוד מהן כלום. רק לאחר שבררתי מכלל הדוגמאות את אלו שבהן שני המושאים מחוסרי הטעמה - אנקליטיים - יכולתי להבחין בתמונה ברורה.

נעזרתי במאגרים ממוחשבים. ראשית - בחומר של המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית: 64 דוגמאות מן הספרות העתיקה - מחתימת המקרא ועד מוצאי תקופת הגאונים - ו-44 דוגמאות מן הספרות החדשה - מראשית תקופת ההשכלה עד 1920; ממפעל השו"ת של אוניברסיטת בר-אילן קיבלתי לא פחות מ-700 דוגמאות, רובן מספרות השו"ת - והן ממלאות את החלל שבין שתי התקופות המעובדות במילון ההיסטורי. במסגרת עבודתי במילון ההיסטורי מצאתי עוד 11 דוגמאות מתקופת הגאונים, שעדיין לא היו במאגר הממוחשב. מתוך קריאה עצמית, אקראית ולא מכוונת למחקר לשוני דווקא, ליקטתי 11 דוגמאות מספרות ימי הביניים (מהן מלשונן של יהודה אבן תיבון - תרגום "ספר השרשים" לריב"ג ותרגום "חובות הלבבות" - ומ"ספר חסידים"), ו-56 מן הספרות החדשה. דוגמה אחת מראשית המאה ("לפי הטף" של דוד ילין) סיפק לי אליעזר גלינרט. הנתונים על לשונן של עגנון שרשם יעקב מנצור (עיונים בלשונן של ש"י עגנון, עמ' 177) אושרו בבדיקה שערך ראובן מירקין; מירקין מסר לי 22 דוגמאות מכתבי עגנון, ואמר לי שיש עוד.

בזמן האחרון אני חש שהאיסוף מתנהל בעצלתיים, ובקצב הזה אין סיכוי שהמחקר המיוחל יסתיים באלף הנוכחי (לספירת הנוצרים). ומכיוון שהנושא, בכל זאת, מעניין, החלטתי למסור מעין סיכום ביניים, על פי הנתונים שאספתי עד עכשיו, ומתוך הכרה שהמסקנות העולות מהם אינן סופיות. ואלה המסקנות לפי שעה:

העדפה ברורה - בין 95 ל-100 אחוזים - לסדר המושאים המקראי (את ל-) התקיימה ברציפות עד שנות העשרים של המאה שלנו. סטיות קלות חסרות משקל סטטיסטי רב יש לכל אורך ימי הביניים (גם בלשונם של רד"ק והרמב"ם), אבל סטייה של ממש יש בשו"ת של ר' יואל סירקיס (הב"ח), מפולין; מתוך 12 דוגמאות הרשומות במאגר השו"ת, 5 בנויות בדגם החדש -

אחת מהן בלשון השואל, והיא מובאת כלשונה בתשובה; ב"תשובות החדשות" השאלה מובאת על ידי חתנו בהיפוך הלשון, כלומר, בדגם **את** ל". ההכרעה היא אפוא עדיין לטובת הדגם השמרני 7- כנגד 5 - אבל המאזן מצביע על ערעור של ממש (יש בתשובות הב"ח עוד דוגמה אחת לדגם הישן, אבל זו מובאה מבראשית רבה).

לאור זה אולי יש חשיבות לעובדה ששתי הדוגמאות בדגם החדש שבמדרש תהלים נמצאו בכ"י אשכנזי (קמבריג' Or. 786): "משל למלך שהיתה לו מרגלית אחת, בא בנו ואמ' לו, **תן לי אותה**" (פרשה כח); "כל מיני רפואות שבעולם גיליתה לי חוץ מרפואת מכת פלנית, בבקשה ממך, **גלה לי אותה**" (פרשה כה). אלא שהראשונה מהן מצויה גם בכ"י פרמה 1232, ורק כ"י ירושלים נוקט כאן את הדגם הישן. בדוגמה השנייה (שאינן לה מקבילה בכ"י ירושלים) כ"י פרמה נוקט את הדגם הישן.

את הסטייה במגילת אחימעץ - "**תנו לי אותו** / שכפר בתורתו / וחילל שבתו" (עמ' 21) - אפשר לתלות בכורח החרוז (והשווה שם: "יהביע רצוני [...]) לחסדיה בנך לתת את בתי / כי טוב **אותה לו לתתי**" [עמ' 27]).

מן הדוגמאות לסדר החדש - **ל- את** - יש להבליט את הביטוי **הא לך אותו** בשו"ת של ר' נסים גירונדי (ספרד, המאה הי"ד). מעניינת אף מציאות של הביטוי **אין לו אותו** בספר חסידים (כ"י פרמה, סי' תרע"א), אבל הלשון הזה, כאמור, צריך טיפול לעצמו.

נחזור למאה העשרים. שנות השלושים - אולי החל בסוף שנות העשרים - הן שנות מעבר. משנות הארבעים אין לי דוגמאות מאלפות, אבל מותר להניח שהסדר החדש כבר היה מגובש, והדגם הישן ממשיך להתקיים אצל סופרים מעטים שהתחילו את כתיבתם בתקופה מוקדמת יותר והם דבקים בלשון המקורות: ש"י עגנון, חיים הזז, יואל יוסף ריבלין (בתרגום "אלף לילה ולילה").

ייתכן שכבר בשנות העשרה - וודאי בשנות העשרים והשלושים - היו ילדים שפנו אל אביהם בלשון "תן לי אותו", ואלו עדיין השיבו להם: "אתן אותו לך כשאמור לקרוא אותו". כך דיברו, כנראה, ש' ברציון עם בנו נחום גוטמן, ויהודה בורלא עם בנו עודד (ארבעתם מיוצגים בפתקאות שלי).

הדוגמה הראשונה שלי בת המאה שלנו, שמופיע בה הסדר החדש, היא מ-1924 (נשוב אליה להלן). למען האמת יש בידי דוגמה קודמת, ממנדלי, משנת 1909: "**ומזכיר לו אותה**, את הגבנית שלי" (ספר הקבצנים, עמ' 104),

אלא שזה אנוס על פי הכלל של מושא מלווה תמורה (ראה לעיל), ואין זה מלמד על העדפה חופשית. שלא בדגם הזה מנדלי נוקט בכל מקום את הדגם המקראי. אגב, דוגמה מעניינת להתניה הזאת מצויה בסיפורי שופמן: "אי-יכולת זו נתנה לנו **אותו**, את מופסן" (אי-יכולת, עמ' 244; **אותו** מודגש במקור). מחוץ לדגם הזה מצאתי אצל שופמן: "רואים אתם חבל זה? חבל של תלוי, מי **שוכש אותו לו צולח**" (תלוי, עמ' קכח).
נשוב אל הדוגמה מ-1924:

- שואלת אַת: מאַין לי כנור זה?
- מאַין? - פלטה זו כמו מתוך חלום. היא לא זכרה את השאלה, או אפשר שלא שאלה כלל.
- פריצה **נתנה לי אותו**; פריצה צעירה ויפה.
- יעקב רבינוביץ, בבית הדוד, **התקופה** כא

בסוף הסיפור רשום תאריך כתיבתו: תרע"ו (1916), ולענייננו תאריך זה מוקדם מאוד.

אני משבץ כאן דוגמה מתוך ספר שראה אור רק בשנת תשל"ז, אבל המחבר מעיד במבוא שלא שינה מנוסחו המקורי, והתאריך הכתוב בהקדמה הוא כ"ד באלול תרפ"ט (1929):

- אולי אין הדבר כל כך נורא, כמו שאתה **מתאר לך אותו**;
ברוך בן-יהודה, **כלם אהובים**, עמ' 55

הדוגמה הבאה היא משנת תר"ץ (1929):

אבל כמוהו ככל אנשי דן ואפרים ויהודה - לא יוכלו לשכוח ולהסתלק; נאחזים בצפרניהם באתמול **ותן להם אותו** גם מחר.
ב' קרופניק, תרגום **שמשון**, עמ' 168

(באותו ספר יש גם דוגמה מן הטיפוס המותנה: "אבי ואמי חפצים ללכת לאבותיך **ולבקש אותך לי לאשה**". [עמ' 61])
ומשנת 1931:

וביום בהיר אחד השכם בבוקר לקח הוא את בגדיו של משרתו בחצר **ונתן לי אותם** ללבוש ובבגדי פועל זה שמחפש עבודה הצלחתי להכנס לעבודה לבית חרושת שזיה בהליופוליס אשר במצרים.
יוסף אליהו שלוש, **פרשת חיי**, עמ' 174

עוד דוגמה בסדר הזה מצאתי באותו הספר, אבל נדמה לי שמבנה המשפט

הכתיב את הסדר: "כאשר נודע לאיש סוד ביקורי המוזר סביב ביתו הזמינני בכבוד לביתו. **הראה לי אותו** על כל מבואיו ואת החדר שלמדתי בו" (עמ' 90). ומשנת 1936, מתוך "ספר הבדיחה והחידוד" לאלתר דרויאנוב (ב, סי' 1317):

ערבי קנה מאת רוכל יהודי בגד־צבעונין לאשתו. לימים תבע הערבי את היהודי לדין אל הקאדי:

- הבגד תִּזְרָק כָּלּוּ.

[...]

הפך היהודי זקנו והחזיר:

- רמאי לא היה עבדך מעולם. מאת אלהים היתה זאת, שחנך הבגד. וזקני יוכיח: שחור נתן לי אותו אלהים, והוא הפך כלו לבן...

ושם, כרך ג (סי' 2879), משנת 1938:

כשהיה רבי חיים ילד בן שמונה אמר לו רבי יוסי־בר אביו:

- קימא לך: "מחשבה טובה מצרפה (הקדוש ברוך־הוא) למעשה". נמצא, שאם עלתה במחשבה לפני קושיה טובה הרי זה כאלו הקשיתי. כיון שכך, תִּזְרָק נא לי אותה.

החזיר לו הילד:

- תִּזְרָק טוב עולה במחשבה לפני, והרי זה כאלו תִּרְצָתִי...

באותו הכרך (סי' 2240, 2532) מצאתי שתי דוגמאות בסדר הישן, ספק יש בהן הדגשה ספק אין בהן:

הוא ששאל את חברו:

- מה בין רכוש לעבודה?

החזיר לו חברו:

- מנה יש לי בידי, ואני מלוה אותו לך - הרי זה רכוש; למחר אני בא לגבות את המנה מאתך - הרי זו עבודה...

וכן:

בפאריס היה הינה מנסה את מזלו במשחק. פעם אחת אמר לידידו, שישב עמו ליד השלחן הירוק:

- היום זכיתי בתורה גדולה, ואף־על־פי שעלתה לי בממון מרובה, אגלה אותה לך חנם: המשחק חטאת הוא - כשמפסידים...

הלשון אגלה אותו לך כבר מופיע במהדורה הראשונה של "ספר הבדיחה והחידוד" (תרפ"ב):

זקן עס־הארץ קבל לפני מכרו:

- כל ימי מבקש אני לדעת מה עושים ביום־כפור בשעת כורעים, ואיני יודע.

אמר לו מכרו:

- אף־על־פי שסוד גדול הוא זה, **אגלה אותו לך** [...]

(והוא מספר לו מה שהוא מספר לו.) במהדורה המורחבת, כך א (תרצ"ה), הוא גורס **אגלהו לך** (סי' 959). אינני רואה כאן סיבה להטעים את המושא העקיף.

עם זאת הסדר המקראי עדיין לא נעלם; עוד לפני סוף אותו העשור מצאתי אצל ישראל אוסטרזיצר בתרגומו לצוואת זבולון שבספרים החיצוניים - הכתוב בסגנון המקרא (1936):

אולם שמעון לקח את הכתנת ולא חפץ להשיבה [...] ובכן **נתן אותה להם** והמה עשו כאשר אמר דן.

צוואת זבולון, ד, (יב-יג, עמ' קפה

וכן אצל יהודה בורלא (1939):

לא היה בדעתי עליה... על אנהיט... לראות פניה... אלא ש"חסדו" אמר: **אראה אותה לך**.

עלילות עקביה, עמ' 180

אולי בנימה מליצית כלשהו (לשונו של "חכם").

לאחר החלל בתייעוד שלי לשנות הארבעים מתגלה הסדר החדש בגיבושו המוחלט. כך אצל נחום גוטמן, נעמי פרנקל, חנוך ברטוב, וכך בספרות הנעורים המתורגמת מראשית שנות החמישים: "**מת' הביא לי אותה** מהעיר בשבוע האחרון" (האסופית, בתרגום י' פישמן, עמ' 401); "**הראי לי אותה!**" (אורה הכפולה, עמ' 27) (לעומת "הלב" של ד'אמיצ'יס, בתרגומו של מ' מבשיין מ-1923: "ויפקח הנער את עיניו ויאמר: ילקוטי! אם הילד המוצל הראתה אותו את הילקוט ותבד ותאמר אליו: אני נושאה לך את ילקוטך, כרוב יקר, אני **נושאה אותו לך**" - בפרק "פגע רע" [= תאונה], עמ' 10).

מאידך, הזו ועגנון, כאמור, מעולם לא זנחו את הסדר הקלאסי. קוריוז פילולוגי - לא מפתיע ביותר - היא הדוגמה הזאת מתוך "בין שני הרים" ליי"ל פרץ:

- ותורתך, שלך, נח?

- רבי ומורי, אם תרצה **אראה לך אותה**.

כך במהדורת 1946. אבל במהדורת תרס"א (1901):

- רבי ומורי, **אותה אראה לך**, אם תרצה. (עמ' 174)

(וכך בכל המהדורות עד תרפ"ה; את מהדורת תרפ"ט לא יכולתי לאתר, לצערי הגדול, ואינני יודע מה גרסתה.)

ובכן, חיפשנו תאריך, ומצאנו אותו - בערך. בין 1920 ל-1940. לקט דוגמאות עשיר יותר וצפוף יותר ודאי יצמצם את גבולות התקופה, ואולי גם יחדד עניינים שלא עלו כאן. מכל מקום, איתרנו את הדור שיש להטיל עליו את האחריות למפנה שחל בפינה זו של התחביר.

התופעה התרחשה אפוא בעיצומו של מפעל תחיית הלשון, כנראה בפי דור ראשון של דוברי עברית "מבטן ומלידה".

ספרי הדקדוק של ראשית המאה מציניים שבעברית אומרים "הגד תגידו **אותה לי**" (י"ח טביוב, מורה הסגנון, עמ' 160), ומלמדים לומר ש"המורה כבר פתח ספרו, והתלמידים עוד טרם פתחו ספריהם, כי המורה עוד טרם **חלק אותם להם**" (דוד יליון, לפי הטף, עמ' 5 - ספר לימוד ממש, עם תרגילים!). וכך נוהגים הסופרים - המלומדים.

אבל אנשי אותו הדור, שבשנות העשרים של המאה היו לבוגרים והתחילו לומר את דברם בכתב - אנשי הדור ההוא אינם משגיחים בספרי דקדוק, אינם נזקקים לספרי דקדוק. הטעמות והדגשות, קדימויות והעדפות, שבו וקיבלו בחזרה את הממד הצלילי, נבחנו ועוצבו מחדש על רקע רגישות האוזן למקצב הדיבור.

לא נתגלה לי מה גרם את המדרג החדש בסדר המושאים. אולי על רקע הדיבור החי ההולך ומתעצב, קיבל משמעות פעילה הכלל הרטורי העתיק "קצר קצר קודם", ועל פיו קפצה מילת היחס **ל-** לפני **את**, כששתייהן חבורות כינוי; שהרי **ל' + כינוי** קצרה מ**את + כינוי** - לפחות במקצת הפרדיגמה, ובשום מקרה לא ארוכה ממנה (אולי זה מסביר את הרצף **אותו לכם** - 2 הברות כנגד 2 הברות - אצל אלתרמן [בתרגום "ערדל הפלא" של ג' מַטְבֵּיב, עמ' 223]: "ואם הערדל מעניין אתכם, קחו אותו. אני **נותנת אותו לכם** במתנה"). על פי הכלל הזה הקדימו אבותינו מושא עם כינוי למושא מפורש; "ויחלם עוד חלום אחר **ויספר אותו לאחיו**" (בראשית לו, ט) כנגד: "ויספר פרעה **להם את חלמו**" (שם מא, ח). אולי זו הסיבה - ואולי לא. מכל מקום, לבי אומר לי שהדבר תלוי בבחינה האקוסטית של הלשון.

מעתה, התאריך שמצאנו נושא משמעות היסטורית בתולדות הלשון. חוקרי תחיית העברית - תנו דעתכם לתאריך הזה.

ביבליוגרפיה

י' אוסטרזיצר, **צוואת זבולון**, בתוך: א' כהנא (עורך), **הספרים החיצוניים**, כרך א, תל-אביב תרצ"ז • נ' אלטרמן, "זווית של פרוור", בתוך: **כוכבים בחוץ**, מהדורה חמישית, תל-אביב תשי"ט; הנ"ל, תרגום "ערדל הפלא" לג' מטבייב, מחברות לספרות, תשכ"ב, על פי: נתן אלטרמן **לילדים**, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשל"ב, עמ' 179 ואילך • י' בורלא, **עלילות עקביה**, תל-אביב תרצ"ט • ע' בורלא, "הדבורה", בתוך: **נמילי ושירים ועוד...**, תל-אביב 1972 • ב' בך-יהודה, **כלם אהובים**, רומן פדגוגי, תל-אביב תשל"ז • נ' בריהודה, **אוטוביוגרפיה בשיר וזמר**, ירושלים 1990; הנ"ל, **כשפרצה המדינה**, ירושלים 1991 • נ' גוטמן, **שביל קליפות התפוזים**, מהדורה עשירית, תל-אביב תשמ"ט • א' דרויאנוב, **ספר הבדיחה והחידוד**, פרנקפורט ענ"מ תרפ"ב; המהדורה המורחבת (בשלושה כרכים): ירושלים תרצ"ה-תרצ"ח • י"ח טביוב, **מורה הסגנון**, ורשה 1901 • ד' ילין, **לפי הטף**, ספר המורה, ח"ב, ורשה תרס"א • ב' מבש"ן, תרגום **הלב לאי דיאמיצייס**, מהדורה שישית, תל-אביב תשי"ט • **מגילת אחימעץ**, מהדורת ב' קלאר, מהדורה שנייה, ירושלים תשל"ד • מ' מישור, "איגרת עברית אוקספורד MS. Heb. d.69(P), פרסום מחודש", **לשונו נג (התש"ן)**, עמ' 215-264 • מנדלי מוכר ספרים, **ספר הקבצנים**, בתוך: **כל כתבי**, קראקא תרס"ט, כרך א • י' מנצור, **עיונים בלשונו של ש"י עגנון**, תל-אביב תשכ"ט • י' סלע, **בלב שמח**, תל-אביב [אחרי 1967?] • **ספר חסידים**, מהדורת ויסטיניצקי-פריימן, פרנקפורט ענ"מ תרפ"ד • י' פישמן, תרגום **האסופית למ' מונטגומרי**, תל-אביב תשי"א • י"ל פרץ, **בין שני הרים**, ירושלים [1946]; הנ"ל, **כתבים**, כרך ד, ורשה תרס"א • א' קפלן, תרגום **אורה הכפולה לאי קסטנר** (בעריכת א' גרבס), ירושלים 1951 • ב' קרופניק, תרגום **שמשון לז' ז'בוטינסקי**, בעריכת המחבר, ברלין-תל-אביב תר"ץ (1929) • י' רבינוביץ, "בבית הדוד", **התקופה** כא (תרפ"ד) • ג' שופמן, "אי-יכולת", בתוך: **כל כתבי**, ד, תל-אביב תשי"ב; הנ"ל, "תלוי", בתוך: **כל כתבי**, תל-אביב תרפ"ז • י"א שלוש, **פרשת חיי**, תל-אביב תרצ"א.

L. Glinert, *The Grammar of Modern Hebrew*, Cambridge 1989

[מאמר זה מבוסס על הרצאה שנישאה באוניברסיטה העברית ב-10 בינואר 1993 בטקס לכבוד פרופ' ישראל ייבין עם צאת ספר היובל לכבודו (מחקרים בלשון ה-ו). אני מודה לד"ר י' שלזינגר מאוניברסיטת בראילן על עזרתו בדליית המידע ממפעל השו"ת.]